

48 BÖLGESİ ARAPLARI

Ahmet Faruk Asa

Referans için: Asa, Ahmet Faruk. "48 Bölgesi Arapları". İNSAMER Rapor 150. 25 Ekim 2021. Rapor

Filistinlilik kimliğini meydana getiren üç ana kol vardır. Birincisi, Nekbe sonrasında Filistin toprakları dışında, diasporada yaşamak zorunda kalan Filistinliler; ikincisi, Batı Şeria ve Gazze’de yaşayan Filistinliler; üçüncüsü de Nekbe’nin ardından işgal edilmiş topraklarda yaşayan “48 Arapları” da denilen İsrail vatandaşlığı olan Filistinliler. Bu topraklardaki kimliklerin her biri kendi iç dinamiklerinde farklı anlamlar taşımakla birlikte, “Filistinlilik” kimliği kolektif biçimde üst başlık olarak çatı olma özelliğine sahiptir. Bir Filistinli kimliğinden bahsedildiğinde; bugüne kadarki olaylar, içinde bulunulan

farklı sosyal, kültürel, ekonomik koşullar ve yaşanan coğrafyalar birlikte düşünölmek zorundadır. Bütün bu koşullar dolayısıyla da Filistinlilere ait kimlik çalışmaları kendine özgü bir yapı arz etmektedir.

48 Arapları konjonktürel sebepler ve coğrafi konumlarından ötürü Filistin meselesinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Nekbe’nin ardından yıllar içinde ulusal liderlik, dış dünyayla bağlantı, diğer Filistin topraklarıyla ilişkiler ve İsrail içindeki toplumsal ayrışmalar, 48 Araplarının tanımlanmasındaki esas belirleyici değişkenler olmuştur. Mayıs 2021’de çıkan olaylarla birlikte, Filistin

meselesinin geleceğe dönük aktörlerinde, 48 Araplarının oynadığı rolün önemi bir kez daha anlaşılmıştır. Vatandaşlık ve toplumsal şartlar gereği, yıllar içinde vuku bulan kolektif infiallerde bugüne kadar daha pasif bir yaklaşım içinde olan 48 Arapları, son süreçte Filistinlilik aidiyetlerinin İsrail vatandaşlığına kıyasla daha tanımlayıcı olduğunu göstermiştir. 48 Araplarının bu reaksiyonun ardında, uzun yıllardır maruz kaldıkları baskı, kısıtlama, ötekileştirme, hak mahrumiyetleri gibi sebepler bulunmaktadır. 48 Arapları için toplumsal adaptasyonları ne olursa olsun, İsrail tarafından ötekileştirileceklerine dair farkındalık, aidiyetin ivmesini Filistinlilik yönüne çevirmektedir.

Hangi Filistinli?

1948 yılında İsrail işgal rejiminin kurulmasıyla ortaya çıkan yeni gerçeklikte, yurtsuz kalan Filistinliler hayatlarını coğrafi olarak dört bölgede devam ettirmiştir:

- İsrail vatandaşı olarak kalanlar
- Gazze ve Batı Şeria'da yaşayanlar
- Ürdün vatandaşı olanlar
- Ortadoğu ülkelerindeki mülteci kamplarında yaşayanlar. (1)

1947-1949 yılları arasındaki etnik temizlik ve göçler sonucu 156.000 civarında Filistinli

Arap, İsrail işgal devletinin sınırları içerisinde kalmıştır. O tarihlerde toplam 1,5 milyon olan Filistinli nüfusunun yaklaşık %10'una tekabül eden bu grup, Nekbe'nin ardından ulusal liderliğini kaybeden, halkının orta ve üst sınıfının büyük çoğunluğu göç eden bir zümreden oluşmaktadır.(2) 1948 yılındaki Nekbe öncesi, bölgede çoğunluğu oluşturan bir halkın, bir anda kendi topraklarında azınlık durumuna düşmesiyle hem ideolojik olarak hem de millî ve dinî aidiyetler bakımından çatışma içinde olduğu Yahudilerle ilişkisini belirlemek amacıyla ortaya koyduğu Filistinlilik kimliği, özgün ve üzerinde durulması gereken bir karakter taşımaktadır. Nekbe ile birlikte tamamen baskılamaya, kısıtlamaya, izole edilerek diğer toplumlarla ilişkisi kesilip asimile edilmeye çalışılan bu grubun kimlik inşa sürecini anlamak, bugün geldikleri noktayı anlamak açısından oldukça önemlidir.

Nekbe'nin ardından ilk birkaç yıl, Filistinlilik kimliği 48 Arapları için esas tanımlayıcı unsur olmamıştır. Bu durumun birden fazla sebebi vardır: İlk sebep, Filistinlilik kimliğinin geç dönemlerde ortaya çıkmış olmasıdır. Mısır lideri Cemal Abdünnasır'la (1952-1970) beraber güç kazanan Arap milliyetçiliğinin yükseliş dönemlerinde, 48 Arapları için etnik aidiyeti ifade eden "kavmiyye", mevcut ulusal aidiyet durumunu ifade eden "vataniyye"den daha belirgin olsa da siyasi bir hareket olarak

sivrilecek kadar güçlü değildir. İkinci sebep, 48 Topraklarında yaşayan Filistinlilerle diğer bölgelerde yaşayan Filistinlilerin arasına set konularak izole edilmeye çalışılmasıdır. Üçüncü sebep, yıllar içerisinde İsrail'in 48 Topraklarında yaşayan Filistinlilere hayatın her alanında (sosyal, siyasi, sağlık, eğitim, seyahat, askerî vb.) uyguladığı kısıtlamalardır. Nekbe öncesinde zaten var olan sınıflar arası geçişlerdeki belirsizlik, Nekbe sonrasında orta sınıfın çökmesiyle ayrımın daha da keskinleşmesine ve birtakım sosyokültürel değişikliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. Elit üst tabaka İsrail siyasi atmosferindeki partilere yavaş yavaş angaje olurken, alt sınıf Nekbe sonrasında emek-sermaye ilişkisi içinde kendisine alan açacak bir çaba içine girmiştir. Bu durum, Filistinliler içinden çıkacak ulusal-politik söylemlerin alanını daha kültürel bir zemine taşımış ve siyasi olarak güçlenmelerini geciktirmiştir.

(3) Nihayetinde, 48 Topraklarında yaşayan Filistinlilerin kolektif bir yapıda bir araya gelememeleri, onların siyasi bütünlüğe sahip homojen bir grup olmalarını geciktirmiştir.

48 Toprakları Filistinlilerin yaşadığı diğer bölgelere göre Nekbe'nin ardından etnik temizlik bakımından farklı bir konuma sahip olmuştur. Zira Siyonist baskılar sebebiyle 48 Toprakları göç verirken, diğer topraklar göç alan bölgeler hâline gelmiştir. Gazze, Batı Şeria ve diasporadaki nüfus değişikliği,

konjonktürel iklime göre toplumsal yaşantılarda ciddi farklılaşmalar meydana getirmiştir. Mısır'ın kontrolü altındaki Gazze bölgesi, Nekbe'nin ardından o dönem Mısır'daki siyasi-askerî hareketliliğin de etkisiyle direniş için daha uygun bir havza hâline almıştır. Yine göçlerin etkisiyle Gazze, Batı Şeria ve diasporadaki toplumsal altüst oluş ekonomiyi, siyaseti ve sosyal hayatı derinden etkilemiş, toplumsal aktivizm bağlamında bu bölgeleri daha ön plana çıkarmış ve Filistinlilik kimliğinin oluşum süreci, bu bölgelerde 48 Topraklarında yaşayanlara nazaran daha hızlı teşekkül etmiştir. 48 Arapları için Filistinlilik kimliğinin öne çıkması, çevreden merkeze doğru bir etkileşim neticesinde olmamıştır. 48 Araplarında diğer bölgelere kıyasla biraz daha ileri tarihte oluşan kimlik bilinci, -dönemin şartlarının da etkisiyle- Arap dünyasıyla aralarındaki irtibat eksikliğiyle de ilişkilidir. Pan-Arap ideolojilerin çökmeye başladığı ve daha yerel ulusalcı kimliklerin ön plana çıktığı bu süreçte, diğer bölgelerdeki Filistinlilerin Arap dünyasıyla olan etkileşimleri, Arap coğrafyasındaki siyasi dalgalanmaların izdüşümlerinin bu coğrafyalarda daha hızlı karşılık bulmasının önünü açmıştır.

48 Bölgesi Arapları ve Siyasi Açılımları

İşgal devleti sınırları içinde yaşayan

Filistinlilerin yurttaşlık alması, Siyonist partileri için onları muhtemel bir oypotansiyeli hâline getirmiştir. Seçim dönemlerinde Siyonist partilere bağımlı olacak şekilde Arap listeleri oluşturulmuş, adaylar aşiret büyüklerinden seçilmiştir.⁽⁴⁾ Aşağıda da değinileceği üzere, politikleşme sürecinin ilk kıvılcımlarından biri, 1956 yılında yaşanan “Kafr Kasım Katliamı” ile yakılmıştır. 48 Araplarının politikleşme ve siyasi mobilizasyon süreci, tek bir doğrusal hatta ilerlememiştir. Başlangıçta İsrail partilerine bağlı listeler üzerinden siyasete dâhil olan bu topluluk, daha sonraları bağımsız Arap örgütlenmeleriyle son olarak da süreklilik arz eden siyasi bir elit tabaka ortaya çıkararak varlığını devam ettirmiştir. Filistinlilerin siyasi aktivasyonunun İsraili partiler içerisindeki ilk durağı İsrail Komünist Partisi (MAKİ) olmuştur. Bunun sebebi, MAKİ'nin o dönem İsrail siyasi yelpazesinde Siyonist fikirlere karşı duran tek parti olmasıdır.

Marksist görüşe sahip olan bu partinin Siyonizm karşıtı söylemlerine -İsrail ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiden dolayı- ciddi müdahalede bulunulmamıştır. 48 Arapları da bu ortamda MAKİ içinde çeşitli roller alarak, politik-siyasi söylemlerini dillendirmeye çalışmışlardır. Semih Kasım, Mahmud Derviş, Tefvik Zeyyad gibi isimler, çalışmalarını bu parti içinde yürütmüştür. İlerleyen süreçte de bu isimlerden bazıları,

İsrail parlamentosu Knesset'te milletvekili olmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki, siyasi katılımın 48 Arapları içindeki dağılımı homojen değildir. Hristiyan Arap elitlerin burjuva geçmişleri, MAKİ ile Ortodoks cemaati ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, Hristiyan Arapları daha fazla ön plana çıkarmıştır. ⁽⁵⁾

Bağımsız Örgütlenme Dönemi

1950'lerin sonlarına doğru 48 Araplarının siyasetle daha ilişki içinde oldukları görülmektedir. Mısır'da yaşanan gelişmeler, Kafr Kasım Katliamı, Süveyş Krizi, İsrail'in baskı politikaları, toprak gaspı, eğitim hakkının engellenmesi, yerleşimler, hukuki ihlaller vb. birçok olay, 48 Araplarının politikleşme sürecini hızlandırmıştır. Ancak bu yıllar aynı zamanda askerî idare altında geçirilen baskı dönemleri olduğu için 48 Arapları arasında herhangi bir ulusal liderlik ya da örgütlenme ortaya çıkamamıştır. 1950'li yılların sonlarına doğru (1959) MAKİ ile Nasırcı politikaların da etkisiyle güçlenen milliyetçi kanat arasında ayrışma yaşanmış ve bu ayrışma neticesinde de “el-Ard” adlı bir oluşum hayata geçirilmiştir. Ne var ki kuruluşunun hemen akabinde 48 Arapları arasında politik olarak ciddi bir destek gören bu yapı, kısa süre sonra İsrail'in varlığını tehdit ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır. Hareket üyeleri bağımsız olarak siyaset yapmaya devam etmiştir.

Kafr Kasım Katliamı

Kafr Kasım Katliamı, İsrail'in 1948'den itibaren gerçekleştirdiği katliamlardan daha farklı bir görünüm arz etmektedir. Katliamın yapıldığı yer 48 Toprakları, öldürülenler ise İsrail vatandaşlığı olan 48 Araplarıdır.

İsrail, 29 Ekim 1956'da sokağa çıkma yasağı ilan etmiş ancak sabah işe gitmek için evinden çıkan yüzlerce köylünün o gün ilan edilen sokağa çıkma yasağından haberi olmamıştır. Kafr Kasım'daki askerlere de saat 17.00'den sonra evlerinin dışında görülen herkese kadın-erkek, çocuk-yaşlı demeden ateş etmeleri emri verilmiştir. Saat 17.00'den sonra tarlalarından evlerine dönüşte, sınır polisi tarafından köyün batı yönünde durdurulan köylüler, araçlarından ya da bisikletlerinden indirip yakın mesafeden vurulmuştur. İşgal güçleri, Kafr Kasım'da sadece bir saat içinde çocuklar dâhil 49 Filistinliyi soğukkanlılıkla katletmiştir.⁽⁶⁾

Bukatliam, 48 Araplarının derinden etkilemiş ve politikaya yönelimlerinin daha da artmasına sebep olmuştur. Kafr Kasım Katliamı'nın esas etkisi ise, 48 Topraklarında yaşayan Filistinlilerin, İsrail vatandaşı olsalar dahi güvende olmadıklarını kanıtlamış olmasıdır. Bu bölgedeki Filistinliler için her türlü üst aidiyet, İsrail için tanımsızdır. Yalnızca mensubiyetlerinin varlığı dahi Nekbe'nin biten değil aktif bir süreç olarak İsrail politikalarında yer bulduğunu göstermiştir.

Altı Gün Savaşları ve Dönüm Noktası

48 Toprakları, Nekbe'nin ardından yaklaşık 20 sene askerî idare denetiminde kalmıştır. 1967'de yaşanan Altı Gün Savaşları'ndan sonra, Siyonist işgal altına giren Gazze ve Batı Şeria'daki akrabalarıyla yeniden bir araya gelmek, 48 Araplarını birçok açıdan etkilemiştir. Ulusal liderliğin olduğu, siyasi katılımın daha da arttığı, toplumsal aktivizmin kuvvetlendiği, Filistin kimliğinin daha belirgin yaşandığı bu coğrafyalardaki Filistinlilerle yeniden bir araya gelme tecrübesi; Filistin kimliği başta olmak üzere 48 Arapları üzerinde ideolojik ve duygusal yönden ciddi etkiler bırakmıştır.

Bu savaşın çok önemli bir diğer etkisi de 48 Araplarının Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile tanışması olmuştur. Altı Gün Savaşları'na kadar Mısır lideri Cemal Abdünnasır'ın başını çektiği sosyalist Arap milliyetçiliğine dayalı Nasırcılıkla bağlantılı olacak şekilde kavmiyetçi düzlemde bir politik söylem geliştiren 48 Arapları, bu savaşın ardından -Nasırcılık ideolojisinin ciddi yara almasıyla- Filistin meselesinde ulusal liderliği üstlenmeye başlayan FKÖ ile güçlü ilişkiler içerisine girmiştir. 1967'den sonra FKÖ'nün Filistin mücadelesini Arap devletlerinin eline bırakmak istemeyip kendi ajandasında yürütmesi; yeşermekte olan Filistinlilik kimliğinin mahiyetinin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Filistin millî şairi Mahmud

Derviş, bu konuda verilebilecek en önemli örneklerden biridir. 48 Topraklarında yaşayan Filistinlilerin sembol isimlerinden biri olan Derviş, 1967 yılından sonra sürgün dolu bir hayat geçirirken, sürgün sürecinde FKÖ'nün üst düzey kadrolarında yer almıştır.

(7)

1968'de ilan edilen Filistin Ulusal Sözleşmesi'nde İsraili Araplar da Filistinli olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamanın yanı sıra Arap medyasının 48 Araplarının İsrail'e karşı direnişlerini, kültür ve kimliklerini koruma gayretlerini övmesi de İsraili Araplar üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Bunların yanında İsrail'in Yom Kippur Savaşı'ndaki -sonradan toparlansa da- başarısızlığı, İsraili Arapların ulusal kimlik duygularını okşamış, yeteneklerine olan inançlarını ve kendilerine güvenlerini pekiştirmiştir. Bütün bunların sonucunda da İsraili Araplar, olumlu ya da olumsuz yönleriyle bir Filistinli toplumu olduğunu ve kendilerinin de bu toplumla bağlarının bulunduğunu fark etmiştir. (8)

FKÖ ile ilişkilerin kurulduğu ilk dönemde, FKÖ'nün de uluslararası alanda Filistin meseledeki rolünün değişmesi, 48 Araplarının hem örgütle hem de Filistinlilik kimliğiyle olan bağlarını etkilemiştir. Altı Gün Savaşları'nın ardından "Kerameh Direnişi" ile başlayan süreçte, FKÖ'nün mücadeleyi artık kendi ajandasına göre ilerletme isteğinin hem diasporadaki hem de işgal altındaki

topraklardaki Filistinliler üzerinde ciddi yansımaları olmuştur. 1970'li yılların hemen başında, Arap Birliği'nin Rabat'ta yapılan zirvesinde, FKÖ'nün "Filistin halkının yasal tek temsilcisi" olarak ilan edilmesi ve birliğe tam üyeliğe kabul edilmesi de bu süreci perçinleyen gelişmelerden biri olmuştur.

(9) Yaser Arafat'ın Birleşmiş Milletler'de açıklamalarda bulunarak uluslararası kamuoyuna seslenmesi, FKÖ'yü Filistin meselesinde otorite konumuna getirirken mücadelede Filistinliler eliyle siyasallaşan ve politikleşen bir sürecin de başlangıcı olmuştur. FKÖ uluslararası toplum tarafından kabul gördükçe, dünyanın her yerindeki Filistinliler, Filistinlilik kimliğini daha fazla sahiplenmeye başlamıştır.

48 Arapları için bu sürecin bir diğer önemli özelliği de toplumsal bir değişim başlatmasıdır. Nekbe öncesinde de hemen sonrasında da kırsalda yaşayan ve geçimini tarımdan sağlayan 48 Arapları, zamanla farklı iş sektörlerinde de varlık göstermeye başlamıştır. Özellikle kadınların toplumsal hayata katılımlarının artması, gençlerin eğitim adaptasyonları gibi gelişmeler sonucunda, insanlar emek ve çabalarının karşılığını daha nitelikli bir şekilde almaya başlamıştır. Bu durum, Nekbe sonrasında ulusal liderlikten yoksun kaldığı için kolektif bir aktivizm ortaya koyamayan 48 Arapları arasında yeni bir siyasi elitin oluşmasına

da zemin hazırlamıştır. Bu yeni yapının öncelik ve söylemlerinde, önceki hareketlerle kıyaslandığında, sosyal eşitlik konusunun daha fazla merkeze alındığı görülmektedir. Bu dönem ayrıca 48 Araplarının ekonomik olarak da görece daha rahat olduğu bir dönem olmuştur.

Toprak Günü Olayları ve Büyük Kırılma

1975 yılında Nasıra'da yapılan belediye başkanlığı seçimini Filistinli ünlü şair Tefvik Zeydi kazanmıştır.⁽¹⁰⁾ Bu sonuç, aynı zamanda İşçi Partisi'nin İsrail siyasetindeki yaklaşık 30 yıllık hegemonyasının da bittiğini gösteren ilk işaretlerden biri olmuştur. Nitekim iki sene sonra, 1977 yılında İşçi Partisi seçimleri kaybetmiş ve İsrail iç siyasetinde sağın dönemi başlamıştır.

Nasıra'daki seçimlerin ardından İsrail, bölgeyi Yahudileştirmek ve Arapları mülksüzleştirmek amacıyla yeni Yahudi yerleşim yerleri projeleriyle birlikte toprak istimlak projelerini uygulamaya koymuştur. 48 Arapları da bu durumu protesto etmek amacıyla 30 Mart 1976 tarihinde "Toprak Günü" (Yevmü'l-Ard) adıyla eylemler başlatmış, genel grevler düzenlemiş ve örgütlenme çalışmalarına hız vermiştir. Grev için yapılan çağrıların içeriğinin⁽¹¹⁾ büyük çoğunluğu, Filistin ulusal kimliğine vurgu yapacak şekilde; toprak, geleneksel kıyafetler, ağaç gibi imgeler üzerinden seçilmiştir. Toprak Günü dolayısıyla yapılan protestolar,

48 Araplarının Nekbe'den sonraki ilk büyük kolektif tepkisi olmuştur. 1936 grevini de⁽¹²⁾ hatırlatan bu olaylar, aslında 48 Araplarının o sıralar içinde bulunduğu psikolojik durumu da dışa vuran gelişmelerdir. Nekbe'nin ardından her alanda kısıtlamaya maruz kalan, seyahat etmeleri engellenen, toprakları ellerinden alınan, eğitim ve sosyal haklarının büyük çoğunluğunu kullanamayan bu insanlar, artık değişimin kendi elleriyle geleceğine olan inanca vurgu yapmaya başlamıştır. Aynı dönemlerde, FKÖ'nün ulusal önderlik faaliyetlerinin 48 Arapları arasında bulunduğu yankıyı da unutmamak gerekir. Toprak Günü eylemleri toplumun bir kesimine değil, tüm kesimlerine sirayet eden protestolar olmuştur; bu yönüyle de İntifada'ya benzemektedir. Aşiret liderleri ve yeni siyasi elitler de bu süreci desteklemiştir.

Toprak Günü eylemleri sırasında altı Filistinli hayatını kaybetmiş, yüzlercesi de yaralanmıştır.⁽¹³⁾ Aynı dönemlerde Gazze ve Batı Şeria'da da İsrail karşıtı protestolar düzenlenmesi ve bu protestoların Filistin merkezli şekillenmesi, oluşan kolektif bilincin bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.

Filistinliler için direniş ve mücadelenin sembolü hâline gelen Toprak Günü (30 Mart), Filistin'de her yıl hatırlanmaktadır. Bugünün 48 Arapları için farklı bir anlamı daha vardır: İsrail vatandaşlığı aldıkları günden itibaren bir aidiyet ve kimlik krizi

içinde kalan bu insanlar, o güne kadar bu düzenin kendilerine aşırı şiddet uygulaması, topraklarını gasp etmesi, her türlü ayrımcılığa maruz bırakması gibi hukuksuzluklarıyla karşı karşıya kalmışlardır. İşte bu sebeple de Toprak Günü, 48 Arapları için duygusal bir eşik hâline gelmiştir.

Gazze sınırında düzenlenen “Büyük Dönüş Yürüyüşü” gösterilerinin başlangıç tarihi olarak 30 Mart’ın seçilmesi⁽¹⁴⁾ de toplumsal hafızada bu günün hâlâ canlılığını koruduğunu göstermektedir.

48 Arapları Arasında İslami Hareket

İslami hareket, 48 Arapları içinde birden fazla kanaldan kendine alan bulmuştur. Bunların ilki Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin)⁽¹⁵⁾ hareketidir. Müslüman Kardeşler, 1928’de Mısır’da kuruluşundan kısa bir süre sonra, Ortadoğu’da hızlı bir teşkilatlanma içine girmiş ve bu teşkilatlanmanın bir ayağını da Filistin oluşturmuştur. Nekbe ve sonrasındaki süreçte İsrail’e karşı yürütülen mücadeleye aktif destek ve katılım sağlayan hareket, ilerleyen yıllarda da bu yöndeki çalışmalarını sürdürmüştür.

Altı Gün Savaşı’nın ardından 48 Topraklarındaki Filistinlilerle Gazze ve Batı Şeria’daki Filistinlilerin Nekbe’den sonra yeniden bir araya gelmesinin sosyal, siyasi, ekonomik etkileri yanı sıra İslami hareketin alan bulması açısından da önemli

sonuçları olmuştur. 1967 yılına kadar Mısır ve Ürdün’ün kontrolündeki Gazze ve Batı Şeria’nın doğrudan İsrail işgaline girmesiyle bu iki bölgedeki İslami hareket mensupları da bir anlamda işgal altındaki 48 Topraklarına dâhil olmuştur. Tüm bölgelerin Siyonist işgal altında birleşmesi, ironik olarak buralardaki İslami hareketler arasında kurumsal düzeydeki çalışmaları kolaylaştırmıştır. Bu dönemin en dikkat çeken isimlerinden biri Raid Salah’tır. Filistin davasının en önemli figürlerinden olan Raid Salah, iki defa üst üste kazandığı Ummu’l-Fahm belediye başkanlığı görevinden istifa ederek 48 Araplarının kurduğu “1948 Filistin İslami Hareketi”nin liderliğini yapmaya başlamıştır.

Batı Şeria ve Gazze’de olduğu gibi, 48 Topraklarında da İslami hareket öncelikle cami merkezli olarak başlamış ve vaazlar neticesinde kitlesel bir cemaat yapısı ortaya çıkmıştır. Ancak buradaki İslami hareketin yöneldiği alanla Batı Şeria ve Gazze’deki hareketin yöneldiği alanlar farklılık göstermektedir. 48 Arapları arasında cemaatleşen İslami hareket, biraz daha halkın gündelik ihtiyaçlarını öncelemiş ve İsrail işgal rejiminin uyguladığı hak ihlallerini önlemeye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bununla birlikte, 48 Arapları arasında İslami hareketin nasıl olması gerektiği konusunda bazı tartışmalar da yaşanmış ve 1948 Filistin İslami Hareketi’nin kuzey ve güney

blokları arasında ideolojik bazı ayrışmalar meydana gelmiştir. Kuzey grubu İsrail'e karşı mücadelede sert bir tutum içinde olunması gerektiğini savunurken; güney grubu daha ılımlı ve siyasete kanalize olabilen bir profilde faaliyet göstermek istemiştir. İsrail'de son yapılan seçimlerde (Mart 2021), güney grubunun önemli temsilcilerinden Mansur Abbas, Ortak Arap Listesi bloğundan ayrılarak tek başına Birleşik Arap Listesi (Ra'am) adı altında seçimlere girmiş ve %3,25'lik seçim barajını geçmiştir. Baraj altında kalması beklenen İsrail vatandaşı Filistinliler tarafından kurulan 1948 Filistin İslami Hareketi'nin güney kanadının siyasi uzantısı olan Birleşik Arap Listesi, büyük bir sürpriz yaparak meclise dört milletvekili göndermeyi başarmıştır.⁽¹⁶⁾ 2021 Haziran ayına kadar süren hükümet kurma girişimlerinden sonra oluşturulan yeni hükümette Birleşik Arap Listesi de yer almıştır. Bu sonuçla ilk defa bir Arap partisi, İsrail'de hükümetin içinde yer almıştır. Bu durum Filistin meselesinin geleceğiyle ilgili farklı yorumları da beraberinde getirmiştir.

48 Araplarının siyasi tarihinde, 1987 yılındaki İntifada öncesi, özellikle iki talep ön plana çıkmıştır. Bunlardan ilki, İsrail vatandaşlığı bulunan Filistinlilerin sosyal olarak eşit statüye getirilmesi ve Nekbe'den sonra İsrail'in etnik ayrımcılığa dayanan politikalarının son bulmasıdır. 2018 yılında

İsrail'in kabul ettiği "Yahudi Ulus Devlet Yasası",⁽¹⁷⁾ eşit haklar konusunda İsrail'in 48 Araplarına yönelik politikalarını bir kez daha gündeme getirmiştir. Yasa ile dünya üzerindeki bütün Yahudilere geri dönme hakkı tanınırken Filistinlilere kendilerine ait topraklara geri dönüş hakkı verilmeyerek ayrımcılık yasalaştırılmıştır. 48 Araplarının diğer öncelikli talebi ise, FKÖ'nün uluslararası sahnede Filistin meselesinde tek söz sahibi güç hâline gelmesi ve İsrail ile siyasi müzakerelere başlaması ardından kurulması umulan Filistin Devleti'ne destek verilmesiyle ilgilidir. Ancak İntifada'nın oluşturduğu yeni koşullar, 48 Araplarında da önemli kırılmalara yol açmıştır.

İntifada Süreçleri

Özellikle 1970'lerden sonra daha politikleşen 48 Araplarının temel önceliği sosyal eşitlik olmuştur. Zira Filistinliliği daha üstbaşlıklarda kabullenmiş olsalar bile burada yaşayanlar statü olarak İsrail vatandaşdır. Dolayısıyla 48 Arapları Birinci İntifada sürecinde (1987-1993) eylemsel bazda büyük bir tepki ortaya koymadan, daha hassas bir denge gözetmeye çalışarak yardım kampanyaları düzenlemiş ve Filistin'in diğer bölgelerindeki eylemlere katılım konusunda ihtiyatlı davranmayı tercih etmişlerdir.

1993 yılında Oslo Anlaşması'nın imzalanmasıyla neticelenen müzakereler, beş yıllık süre sonunda Filistinlilerin

devlet kurmasını öngören, ancak pratikte çatışmaya hiçbir çözüm getirmeyecek bir dönemin kapısını aralamıştır. Oslo süreci, tüm Filistinliler nezdinde İsrail'in Filistin meselesine nasıl baktığını daha belirgin hâle getirmiştir. İki devletli çözüm önerileri gölgesinde girilen süreç sonunda İsrail'in sömürgeci yerleşim faaliyetlerine devam etmesi; müzakerelerde verdiği sözleri tutmayarak uluslararası hukuka aykırı faaliyetlerde bulunması; başlangıçta "çözüm" adıyla çıkılan bu süreçte, tarafların aynı gerçekliğe farklı anlamlar yüklediğini göstermiştir.⁽¹⁸⁾

Netliğe kavuşan konuların başında İsrail'in Filistinliliğe bakışı gelmektedir. Oslo süreci, sadece Batı Şeria ve Gazze'dekilere yönelik ihlaller ve kısıtlamalar değil; İsrail içindeki Filistinlilere yönelik de bazı problemler oluşturmuştur. Özellikle toplumsal anlamda Yahudilerin Araplara bakışı, daha da keskin çizgilerle daha olumsuz bir boyut kazanmıştır. Bu durumu bütün yönleriyle anlamak için İsrail'in devlet kimlik yapısına bakmakta fayda vardır. Bu karşılıklı güvensizliğin oluşumunda İsrail'in işgal siyaseti yanı sıra kendi toplumundaki güvenlik kaygılarını üst düzeyde bir korku atmosferine dönüştürmesi de önemli rol oynamaktadır. Bunun sonucunda Filistinlilere karşı intikam hisleriyle doldurulmuş yarı militan bir Yahudi toplumu ortaya çıkmıştır.

Filistin meselesini yalnızca var olma ve güvenlik kaygılarına indirgeyen bu anlayışın yol açtığı gerilim, kendi varlığına tehdit olduğuna inandığı her şeyi yok etmeye yönelik bir toplum yapısı ortaya koymuştur. Bu anlamda Oslo Anlaşması ile Filistinlilerle müzakere içinde olan İzak Rabin'in bizzat İsrailli Yahudiler tarafından düzenlenen suikastla öldürülmüş olması, en çarpıcı örneklerden biridir. O dönem Rabin karşıtı propagandanın başını çeken isimlerden biri olan Benyamin Netanyahu ise, uzun yıllar İsrail'i yönetmiştir.⁽¹⁹⁾

48 Arapları tüm Oslo süreci boyunca görece ılımlı bir çizgide kalmıştır. Bu yaklaşıma İsrail'den aynı ölçüde bir karşılık gelmediği için Yahudilerin müzakereye kapalı ve tutucu etnik yapısı, 48 Araplarıyla bir arada yaşama tecrübesine darbe vurmuştur. Yahudi toplumunun bu mesafeli duruşu, 48 Arapları içinde Filistinlilik kimliğini öne çıkarma konusunda bir katalizör işlevi görmüştür. Şeyh Raid Salah'a ve İslami harekete yönelik baskı ve şiddet eylemlerindeki artış, bu dönemin toplum yapısını izah etmektedir.

Oslo dönemi sadece Yahudi-Filistinli çekişmesini derinleştirmekle kalmamış, 48 Arapları arasındaki metot farklılığını da artırmıştır. 1996 yılında yapılan seçimleri İslami hareketin kuzey grubu boykot ederek

desteklemezken, güney grubu seçimlere bağımsız adaylar veya listeler üzerinden katılmış ve Knesset’de Filistinlilerin temsili artmıştır.⁽²⁰⁾

İkinci İntifada süreci birincisiyle kıyaslandığında 48 Araplarının aktivizminin çok daha yüksek olduğu görülmektedir. 48 Arapları daha önce de Kafr Kasım olayları, Toprak Günü protestoları gibi belirli bir coğrafi sınır içindeki alanda kolektif biçimde tepkilerini ortaya koymuştur. Ancak 2000 yılındaki İkinci İntifada’yı diğerlerinden ayıran en temel özellik, olayların 48 Araplarının kendi hayatlarına doğrudan dokunan Mescid-i Aksa gibi bir mekânda başlamış olmasıdır. İkinci İntifada, Ariel Şaron’un Mescid-i Aksa’ya ayak basması sonucu ortaya çıkan bir reaksiyonun büyümesiyle gelişen bir süreçtir.⁽²¹⁾ Olayın çıkış yerinin Kudüs olması ve yaşananlara 48 Araplarının da kitlesel olarak tepki göstermesi, Filistin meselesinin yalnızca Batı Şeria ve Gazze halkı tarafından değil, tüm Filistinliler tarafından sahiplenildiğinin en kristalize olmuş örneğidir. Yıllar sonra Mayıs 2021’de yaşanan olaylarda da 48 Arapları benzer bir irade ortaya koymuş ve Yahudi tapınak gruplarının Mescid-i Aksa’ya baskın girişimlerine bilfiil karşı durmuşlardır.

İsrail, İkinci İntifada’nın ardından 48 Arapları arasındaki dayanışma gösterilerine tepki olarak 48 Bölgesi’ndeki binlerce Filistinlinin

evini yıkmış,⁽²²⁾ hemen her olaya yoğun bir şiddetle karşılık vermiş ve İsrail vatandaşı olan onlarca Filistinliyi öldürmüştür. Uygulanan bu şiddetin toplumsal hafızadaki yeri, ilerleyen dönemlerde kendini çok kez göstermiştir.

48 Arapları, “Ekim Olayları”⁽²³⁾ olarak isimlendirilen bu süreçte, ulusal bir liderlikten yoksun olarak hareket etmiştir. Kitlelerin yönlendirici mekanizma olmaksızın tepkilerini kolektif biçimde ortaya koymaları ise incelemesi gereken bir konu olarak dikkate değerdir. Hâlihazırda ulusal liderlikten yoksun bir şekilde faaliyetlerine devam eden 48 Araplarının ulusal liderlikle bağlantılı bir organizasyon süreci içinde olmaları, toplumsal reaksiyonlarının Filistin meselesine yapacağı etkiyi önemli oranda değiştirecektir. Bu durumun farkında olan İsrail, bu nedenle İslami hareketin öncü isimlerini sebep göstermeksizin tutuklamakta ya da çok ciddi baskılara maruz bırakmaktadır.

Hak İhlalleri

İlk günden itibaren etnik olarak büyük bir ayrımcılığa maruz kalan ve kamusal baskılamalarla varlıkları perdelenmek istenen 48 Arapları için sebepsiz tutuklama ve alıkoymalar, sürgün, mallarının kamulaştırılması, evlerinin ve yerleşim yerlerinin yıkılması gibi uygulamalar günlük yaşamın bir parçası hâlini almış durumdadır.

İşgal devleti İsrail’de Yahudiler yasal olarak ayrıcalıklı bir konumdadır. Bu ayrıcalığın siyasi olarak görüldüğü üç temel yasa vardır: “Dönüş Yasası”, “Yurttaşlık Yasası” ve “Statü Yasası”. Dönüş Yasası’na göre, bütün Yahudilerin İsrail’e göç etme hakkı vazgeçilmezdir. Bu yasa, Yahudilere, Filistinli Araplara ait topraklar konusunda bizzat Araplara tanınmayan bir ayrıcalık tanımaktadır. Yurttaşlık Yasası ise Dönüş Yasası’yla İsrail’e gelen Yahudilere İsrail vatandaşlığı talep etme hakkı vermektedir. Yurttaşlık Yasası, Arapları Yahudiler karşısında aşağı konumda bırakan bir tür vatandaşlık sınıflandırması yapmaktadır. Statü Yasası ise Dünya Siyonist Örgütü-Yahudi Ajansı ile İsrail hükümetinin birliğini öngörmektedir. Bu yasanın kamu görevlerini yalnızca Yahudilere hizmet eden Siyonist örgütlere vererek Araplara uygulanan ayrımcılığı kolaylaştırdığı ileri sürülmektedir. Bu üç yasa İsrail’in Yahudi olmayan vatandaşlarına uyguladığı ayrımcılığı resmileştirmektedir.⁽²⁴⁾

İşgal devleti İsrail’in bir anayasası olmadığından haklar ve özgürlüklerin sınırları yüksek mahkemenin belirlediği temel yasalarla çizilmektedir.⁽²⁵⁾ Bu yasalarla sınırları belirlenmeye çalışılan devlet yapısı içinde de 48 Arapları açık bir etnik ayrımcılığa tabi tutulmaktadır. “Yahudi Devleti” çerçevesi esas alınarak hazırlanan bu

temel yasalar, Yahudileri muhatap aldığı için Filistinlileri ikinci sınıf vatandaş statüsüne düşürmektedir. 2018 yılında çıkarılan “Yahudi Ulus Devleti Yasası” ile Yahudiler dışındaki tüm grupları dışlayan ve ikinci sınıf statüye düşüren düzenleme yasalaşmıştır. Yahudilerin menfaatlerini ön planda tutan yasal çalışmaların, kendinden olmayanları eşit statüde değerlendirme olasılığı söz konusu değildir.

Siyonist İsrail’in 1948’de kurulmasının hemen ardından çıkarılan “Gaip Kişilerin Mülkiyeti Yasası”, İsrail’in Filistinlilerin haklarını nasıl gasp ettiğine dair önemli bir örnektir. Bu yasa, “geçici” kavramıyla 29 Kasım 1947 ile 1 Eylül 1948 arasındaki dönemde, Arap devletleri veya Arap askerî güçleri tarafından kontrol edilen herhangi bir bölgeye gitmek için ikametgâhlarını ve mülklerini terk eden kişileri tanımlamaktadır. Yasaya göre, temyiz veya tazminat imkânı olmaksızın “namevcut mülkiyet” İsrail’e verilmekte, daha sonra da Knesset tarafından yeni gelen Yahudi göçmenlerin yararına toprak edinme ve hazırlama yetkisi verilen Kalkınma Otoritesi’ne satılmaktadır. Böylece 1948’de Filistinli mülteciler tarafından geride bırakılan yerler, Gaip Kişilerin Mülkiyeti Yasası’yla İsrail’e devredilmiştir.⁽²⁶⁾ Bu yasal düzenlemeyle sadece Batı Şeria ve Gazzelilerin değil, 48 Arapları dâhil tüm Filistinlilere ait toprakların bir bölümüne

el konulmuştur. Daha sonraki dönemde de toprak planlamasının yine İsrail'in kontrolüne bırakılması, bu durumun 48 Arapları üzerinde ciddi bir baskı mekanizması olmasına yol açmıştır. İsrail'de azınlık durumuna düşen Filistinliler, bu yasa çalışmalarıyla küçük bölgelere sıkıştırılmıştır. Mülkiyet üzerinde yapılan bu yasal değişikliği, İsrail'in yerleşim politikalarıyla birlikte düşünmek gerekmektedir. Zira İsrail, mülkiyet gaspı ve Filistinlilerin küçük bölgelere sıkıştırılması gibi uygulamalarla yeni yerleşimlere alan açmaktadır.

1956 yılında çıkarılan "Planlama ve İnşaat Yasası" da işgal devleti İsrail'in Filistin toprakları konusundaki siyasetini gösteren önemli örneklerden biridir. Yasayla birlikte, İsrail'in tanıdığı yerleşimler dışında kalan bölgeler yasa dışı sayıldığından, birçok Filistin yerleşimi birdenbire yasal sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu durumdan en çok etkilenenler ise Necef bölgesinde yaşayan Filistinliler olmuştur.⁽²⁷⁾ Yaklaşık 100.000'in üzerinde bedevinin yaşadığı bu bölge, "tanımsız" alan sınırlarında olduğu için varlığı yok sayılmış ve hiçbir sosyal hakka erişim sağlayamamıştır. İşgal rejimi bu tür yasalarla Necef Bedevilerini göçe zorlamaktadır. Günümüzde de sık sık gündeme gelen bu konu, hâlihazırda yakın vadede çözülecek gibi görünmemektedir.

48 Araplarının karşı karşıya kaldığı yapısal

problemlerden biri de kendilerine kültürel alanda hiç yer açılmamasıdır. Oysa ki her toplumun kendini belirli imgeler ve semboller üzerinden tanımladığı sosyolojik alanlar vardır. Bunların devlet eliyle sansürlenmesi ise en temel insan hakkı ihlallerinden biridir. İsrail vatandaşı oldukları hâlde askerî hukuk kurallarıyla gözetim altında tutulan 48 Arapları, ne kolaylıkla bir yere taşınabilmekte ne iş konusunda rahat ve sürdürülebilir bir girişim başlatabilmekte ne de diğer İsrail vatandaşlarıyla eşit bir eğitim imkânı bulabilmektedir. Bu insanlar İsrail'de nüfusun beşte birini oluşturmalarına rağmen ülkede yol adları, şehir adları gibi yer yön tespitinde kullanılan tabelalarda Arapça kullanılmamakta, her şey İngilizce ve İbranice yazılmaktadır.

48 Arapları, diğer Arap ülkelerine gitme konusunda da problem yaşamaktadır. Ayrıca bu ülkelere Arap turistlerin İsrail'e girişleri ve 48 Araplarıyla diyalog kurmaları da neredeyse imkânsızdır. Seyahat etme ve yerleşim özgürlüğü gibi hakları kısıtlanan 48 Arapları, işgal devletinin uyguladığı yarı tecrit siyasetine maruz kalmaktadır.

48 Araplarının yaşadığı en önemli problem, Siyonist ideoloji çerçevesinde şekillenen toprak ve mülkiyetlerinin gaspıdır. İsrail, çözüm ona geçmiş referans olarak bağlattığı yeniden yapılandırma çalışmaları kapsamında, Filistinlilerin geçmişini ve

bugününü tamamen göz ardı etmektedir. 1948'de İsrail egemenliğinde kalan alandaki 526 Filistin köyünden 418'i ya haritadan silinmiş ya da boşaltılanlara Yahudiler yerleştirilmiştir. Yok edilen köylerin yerine park, orman vb. kamusal alanlar inşa edilmiş, tüm coğrafyaya ilişkin isimler değiştirilmiştir.

1948 yılındaki Nekbe akabinde başlayan askerî idare altındaki 20 sene boyunca, büyük çoğunluğu tarımla uğraşan ve kırsal bölgelerde yaşayan Filistinliler, en önemli iae kaynakları olan topraklarını kaybetmiştir. Toprağın gasp edilmesi sürecinde önce İngiliz manda döneminde (1920-1948) uygulanan "Acil Durum Düzenlemeleri" hukuki altyapı olarak kullanılmış, daha sonra 1950 yılında çıkartılan Gaip Kişilerin Mülkiyeti Yasası ile göç etmek zorunda kalan Filistinlilerin toprakları belirsiz bir konuma düşürülmüştür. 48 Topraklarında mülteci konumuna düşen ve mevcut gaip kişiler denilen 30.000'i aşkın kişinin gayrimenkulleri de kayyuma devredilmiştir. Bu 30.000 kişiye daha sonra yurttaşlık verilse de mülkleri üzerindeki bütün haklarından vazgeçmek zorunda bırakılmışlardır.⁽²⁸⁾

Siyonist yapılanma, 1940'lı yılların ardından Araplara yaklaşımda dinî ve etnik bir kademelendirme geliştirmiş, 1948 senesinde köyleri boşaltırken bile Filistinli Müslümanlarla Hristiyan ve Dürzi gruplar arasında açık bir ayırım yapmıştır. Batılı

ülkelerden gelebilecek eleştirileri azaltmak adına, Hristiyan Filistinliler daha az mağdur edilmiş ancak Müslümanlara karşı son derece acımasız davranılmıştır.

İsrail bu ayrımcı siyasetin bir uzantısı olarak Yahudiler dışındaki etnik grupların birbirleri arasındaki evliliklere de büyük zorluklar çıkarmaktadır. Sadece 48 Araplarının yaşadığı bölgelerde değil, diğer bölgelerde de bu türden ciddi müdahalelerde bulunan işgal devleti,⁽²⁹⁾ Müslüman Filistinlilerle evlenen kişileri birçok haktan mahrum bırakmaktadır.

Bugün 9 milyonluk İsrail nüfusunun yaklaşık %20'sine tekabül eden Filistinli grupların İsrail'den din işleri için aldığı bütçe, nüfuslarıyla oldukça ters orantılı olacak şekilde yaklaşık %2'dir.

İşgal devleti İsrail'in 48 Topraklarını ve burada yaşayan Arapları Yahudileştirme siyasetinin en önemli ayaklarından biri de eğitim alanıdır. 1953 tarihli "Devlet Eğitim Yasası" ile eğitim müfredatından Filistinliliğe dair değerlerin tamamı çıkartılmıştır. Coğrafya derslerindeki bütün yer isimleri, İsrail'in Yahudileştirme temayülüne göre belirlenmiştir. Filistinlilerin yüzlerce yıllık yer isimleri değiştirilmiş, böylece bu yer isimleriyle oluşmuş toplumsal hafızanın silinmesi amaçlanmıştır. Tarih derslerinde Yahudi sürgünüyle Nekbe arasındaki yaklaşık iki bin yıllık dönem paranteze alınarak Filistinlilerin bölgedeki varlığı yok sayılmak

istenmiştir. Edebiyat derslerinde de modern Arap ve Filistin şiiri okutulmamaktadır.

İsrail'deki dört yıllık lise eğitimi boyunca toplam 384 saat Yahudi tarihi anlatılırken Arap tarihine sadece 32 saat yer verilmektedir. Müfredattaki Arap tarihi, Arap edebiyatı ve İslam tarihi konuları ise klasik düzeydedir; çağdaş Arap ve Filistin tarihinden hiç söz edilmemektedir. Birçok Yahudi için Filistin tarihi Tevrat'la başlamakta, buradan Roma İmparatorluğu zamanındaki Yahudi İsyanı'na, oradan Nazi kamplarına ve sonunda da modern İsrail'e geçmektedir. (30)

Sonuç: Mayıs Olayları ve 48 Arapları

Mayıs 2021'de Kudüs'te başlayıp önce Gazze, sonra Batı Şeria, daha sonra da tüm 48 Topraklarına yayılan olaylar, İsrail'in geri adım atmasıyla sonuçlanmıştır. Bu olayların "ateşkes" ile neticelenmesinde 48 Araplarının çok büyük payı olmuştur. Önceki yıllarda, tansiyonun yüksek olduğu dönemlerde, ciddi kitlesel tepkiler ortaya koymayan 48 Arapları, bu defa daha aktif bir tutum sergilemiştir. Önceleri içinde buldukları sıkışmışlık durumu, izole yaşantıları, askerî vesayet altında olmaları gibi sebeplerle nispeten pasif bir tutum benimseyen bu insanlar, söz konusu dönemde ne yaparlarsa

yapsınlar İsrail tarafından "5. kol faaliyetleri" içinde görülüp ötekileştirildikleri için kendi toprakları haricindeki Filistin konularına her zaman ihtiyatla yaklaşmak zorunda kalmıştır.

Filistin üzerine yapılan kimlik çalışmalarında 48 Araplarının durumu özellikli pozisyonunu korurken; Mayıs Olayları'ndaki tutumları, onların kendilerini Filistinlilik üzerinden tanımladığını ve Filistinlilik kimliğini koruduklarını bir kez daha göstermiştir. Hem Gazze'deki Filistin toplumunun hem de 48 Bölgesi'ndeki Filistinlilerin farklı bir yerde yaşanan İsrailsaldırganlığınakarşıaynıradeyi ortaya koyması, İsrail'in zaman içerisinde Filistin'i parçalara bölerek inşa etmek istediği gettolaşmış ve birbirinden farklılaşmış Filistin düşüncesinin başarısızlığını kanıtlamıştır. Gazze'deki bir Filistinli ile İsrail vatandaşı bir Filistinlinin Filistinliliğe dair aynı noktada buluşabiliyor olması, Filistin meselesinin geleceğine dair önemli ipuçları vermektedir. Gazze, en nihayetinde İsrail'in ana merkezlerinden daha izole edilebilmiş bir yerdir. Buna karşın 48 Arapları işgal devletinin tam ortasında yer almaktadır; dolayısıyla onlardan yükselecek olası kitlesel tepkiler, İsrail'e en merkezden gelmiş olacağı için işgal rejiminin canını en fazla yakma ihtimali olan gerilimleri de tetikleyebilir.

KAYNAKÇA

1. Yusuf Ziya Kaya, "Filistinli Kimliği: İsrail'deki Arap Azınlıkta ve Filistinli Mültecilerde Kimlik Olgusu", Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2010, s. 45.
2. Erhan Keleşoğlu, İsrail Yurttaşı Filistinliler, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 76.
3. Ilan Pappé, Unutulmuş Filistinliler, İstanbul: Küre Yayınları, 2020, s. 99.
4. Keleşoğlu, s. 103.
5. Keleşoğlu, s. 106.
6. <https://www.paljourneys.org/en/timeline/highlight/14334/kafraqasim-1956>
7. <http://mahmouddarwish.ps/en/article/80000160/Mahmoud-Darwish---Biography>
8. Kaya, "Filistinli Kimliği...", s. 67.
9. https://tr.wikipedia.org/wiki/Yaser_Arafat#1970'li_y%C4%B1llarda_sald%C4%B1r%C4%B1lar_ve_resm%C3%AE_olarak_tan%C4%B1nma
10. <http://passia.org/personalities/844>
11. <https://www.palestineposterproject.org/search/site/land%20day>
12. Ahmet Emin Dağ, Ortadoğu Çatışmaları, İstanbul: İHH Kitap, s. 23.
13. <https://www.aljazeera.com/opinions/2018/3/30/palestine-land-day-a-day-to-resist-and-remember>
14. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/buyuk-donus-yuruyusu-gazzedeki-ablukayi-salliyor/1304545>
15. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihvani-muslimin#1>
16. <https://www.timesofisrael.com/arab-israeli-raam-party-makes-history-by-joining-bennett-lapid-coalition/>
17. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilde-yahudi-ulus-devlet-yasasi-kabul-edildi/1208156>
18. Bora Bayraktar, Oslo Barış Süreci. İstanbul: Küre Yayınları, 2013, s. 39.
19. age. s. 235.
20. <https://www.cfr.org/background/what-know-about-arab-citizens-israel>
21. <https://journals.lib.unb.ca/index.php/jcs/article/view/220/378>
22. Pappé, s. 275.
23. <https://www.adalah.org/en/content/view/8639>
24. Kaya, "Filistinli Kimliği...", s. 155.

25. Keleşoğlu, s. 186.
26. <https://www.adalah.org/en/law/view/538>
27. https://tr.wikipedia.org/wiki/Necef_Bedevileri
28. Keleşoğlu, s. 96.
29. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-aile-birlesimi-yasasi-filistinli-aileleri-yillarca-magdur-etti-/2296645>
30. Kaya, "Filistinli Kimliği...", s. 52.

Son notlar

